

JAROSLAV
ČECHURA

**KRIZOVÝ MANAGEMENT
BAROKNÍ EKONOMIKY?**
PANSTVÍ TŘEBOŇ
A HLUBOKÁ NAD VLTAVOU
ZA PRVNÍCH
SCHWARZENBERKŮ
(1660–1720)

KAROLINUM

Krizový management barokní ekonomiky?

Panství Třeboň a Hluboká nad Vltavou
za prvních Schwarzenberků
(1660-1720)

Jaroslav Čechura

Recenzovali: Mgr. Veronika Stachurová Kucrová, Ph.D.
PhDr. Vladimír Jakub Mrvík, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Redakce Dita Kříšťanová

Překlad shrnutí Philip Jones

Grafická úprava Jan Šerých

Na obálce schwarzenberský znak (SOA Třeboň, oddělení Třeboň, Vs Třeboň,
sign. IA Nro. 2, mapa č. 3, inv. č. 3, Plán města Třeboně, [1699])

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2019

© Jaroslav Čechura, 2019

ISBN 978-80-246-4503-2

ISBN 978-80-246-4509-4 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2020

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

... v období (po polovině 17. století), kdy se u nás uskutečňoval stav,
jemuž říkáme druhé vydání nevolnictví, nebo prostě druhé nevolnictví.
Zatím co stoupala robota, přecházely vrchnosti k robotnímu hospodářství
bez nájemných pracovních sil, bez kapitálových investic.
Druhé nevolnictví představovalo systém žijící doslova z potu a bídy poddaných.
Roboty, úrok, kontribuce a desátek pohlcovaly až 60 % hrubého výnosu rolníkovy práce.
Při tom daleko největší břemeno znamenala robota.
Přehled československých dějin, 1958

Teorie nezřídka projevují podivuhodnou neznalost věci.
Josef Pekař

Jistota škodí, ztrácíte objektivitu.
Sága Norénová

Okolo Třeboně
Okolo Třeboně, okolo Třeboně,
pasou se tam koně, pasou se tam koně.
Dej kobylám, to ti povídám,
dej kobylám ovsá.
Až se mně napasou, až se mně napasou,
domů mě ponesou, domů mě ponesou.
Dej kobylám, to ti povídám,
dej kobylám ovsá.
česká lidová

OBSAH

Poděkování	9
Několik slov úvodem	10
<hr/>	
1. Předehra „velkých změn“: Třeboňsko a Hlubocko 1620–1660	16
1.1 Panství Třeboň v letech 1620–1660	16
1.2 Panství Hluboká v letech 1620–1660	29
<hr/>	
2. Schwarzenberské počátky – Třeboň 1660–1680	35
2.1 Hejtman Gattermayer (1661–1664)	36
2.2 Hejtmané Pirkner a Kressl (1664–1669)	63
2.3 Hejtman Hossman (1669–1673)	75
2.4 Hejtman Mayerhoffer (1673–1679/80)	91
<hr/>	
3. První roky schwarzenberské Hluboké: 1662–1680/1	102
3.1 Hejtman Kressl (1662–1665)	102
3.2 Hejtman Eimer (1665–1681)	111
<hr/>	
4. Intermezzo roku 1680: mor a otázka rebelií na panstvích Třeboň a Hluboká	135
4.1 Mor na Hlubocku a Třeboňsku v roce 1680	135
4.2 Proč nebyly na panství Třeboň a Hluboká v roce 1680 rebelie?	145
<hr/>	
5. Panství Třeboň mezi lety 1681–1720	149
5.1 Bratři Siebertové a pokusy o modernizaci panství	151
5.2 Hospodářské a správní změny z konce 17. století	158
<hr/>	
6. Panství Hluboká v letech 1681–1720	176
6.1 Hlubocko v osmdesátých a devadesátých letech 17. století	177
6.2 Hospodářské a správní změny z konce 17. století	186
<hr/>	
7. Panství Třeboň: proměny vybraných aspektů vlastního hospodářství v letech 1660–1720	201
7.1 Třeboňské dvory v letech 1550–1750	201
7.2 Robotní povinnosti na třeboňském panství v letech 1660–1720	207
7.3 Koňské, volské potahy a dvory v letech 1660–1720	216

8. Panství Hluboká: proměny vybraných aspektů vlastního hospodářství v letech 1660–1720	219
8.1 Hlubocké dvory v letech 1550–1750	219
8.2 Robotní povinnosti na hlubockém panství v letech 1660–1720	227
8.3 Koňské, volské potahy a dvory v letech 1660–1720	232
<hr/>	
9. Hrst čísel (Výnos panství Třeboň a Hluboká v letech 1665–1666 a 1720)	235
9.1 Výnos panství Třeboň v letech 1665–1666 a 1720	236
9.2 Výnos panství Hluboká v letech 1665–1666 a 1720	238
<hr/>	
10. Prameny k třeboňskému a hlubockému pobělohorskému hospodářství	240
10.1 Úvodem	240
10.2 Hospodářské vizitace	242
10.3 Další typy pramenů	246
10.4 Korespondence – Třeboň	249
10.5 Korespondence – Hluboká	251
10.6 Knížecí nařízení a instrukce – Třeboň	255
10.7 Knížecí nařízení a instrukce – Hluboká	261
10.8 Provozní dokumentace – Třeboň a Hluboká	262
10.9 Metodická poznámka	264
<hr/>	
11. Velkostatek v Čechách: model Kalousek–Krofta–Černý	269
11.1 Josef Kalousek	269
11.2 Kamil Krofta	274
11.3 Václav Černý	277
11.4 Velkostatky v českých zemích a tzv. druhé nevolnictví	279
11.5 Na cestě od modelů k poznání reálného fungování pobělohorského velkostatku	286
11.6 K metodě zpracování „krizového managementu“	287
<hr/>	
Závěrem	290
Summary	301
Seznam pramenů a literatury	304

PODĚKOVÁNÍ

Již dlouho vím, že základním stavebním kamenem poznání historie jsou prameny. Proto si velice vážím práce archivářek a archivářů a vždy ochotně poslouchám jejich rady a vděčně přijímám jejich pomoc. Komu se někdy poštěstilo alespoň nahlédnout do legendami opředené „dlouhé chodby“ třeboňského zámku, ten ví, že se jedná o téměř tajemné prostory, které ukrývají nesmírné písemné bohatství, z něhož po desetiletí čerpám. Neméně důležité jsou také na první pohled nekomplikované prostory krumlovské pobočky třeboňského archivu, které chrání mnoho klíčových dokumentů k oběma panstvím. A právě zmínění dobří lidé k nim drží pověstné klíče. Mé srdečné poděkování patří řediteli třeboňského archivu Václavu Ramešovi, Laděně Plucarové, Aleně Kabelové, Veronice Rajsiglové, Elišce Hospaskové, Anně Kubíkové, Anně Fišerové, Karlu Dudáčkovi, Jakubovi Kaiseršatovi, Aleši Františkovi Plávkovi.

Za pomoc při studiu v archivu olomouckého arcibiskupství děkuji Haně Seichterové a za důležité informace o písemnostech k osobnosti Martina Friedricha Pruškovského Pavlovi Fricovi z Moravského zemského archivu v Brně.

Zvláštní poděkování náleží Raymundovi Paleczkovi (Mnichov) za velkorysé poskytnutí biografického materiálu k úředníkům hlubockého panství v letech 1650–1720. Jedná se o výsledek jeho detailních prosopografických rešerší k schwarzenberskému úřednictvu.

Mým posluchačům, diplomantům a doktorandům patří dík za jistou trpělivost, s níž snášeli po dlouhé měsíce řadu mých informací, námětů a nápadů, jež se týkaly dílčích otázek tématu. Někteří možná tušili, že jsem na nich testoval, zda myšlenky o proměnách na Třeboňsku a Hlubocku po polovině 17. století nejsou (přes)příliš vzdálené standardním představám o historii.

Za nevšední a trpělivou pomoc s finalizací rukopisu jsem zavázán díky Milaně Čechurové.

NĚKOLIK SLOV ÚVODEM

Dlouho, už velmi dlouho se zabývám tematikou, která si zdánlivě takovou pozornost nevyžaduje. Jde o téma, na které má historiografie – česká i zahraniční, bez rozdílu svého ideového či metodologického zaměření – po deseti letí, ba století shodný názor. Jedná se o na první pohled prostou, jednoduchou problematiku: Jaký byl charakter změn v polovině 17. století na českém venkově? Jaké síly způsobily jeho následný regres až úpadek? Jakou roli při tom sehrál pobělohorský velkostatek?

Jde tedy o problematiku poměrně nevzrušivou, jejíž podstatu lze stručně charakterizovat asi následovně. Do Čech přišly v důsledku pobělohorských konfiskací mnohé nové vrchnosti. Staré domácí rody dílem opustily dějinné jeviště, dílem velmi zchudly; některé ovšem dokázaly na této nové situaci profitovat. Dále bylo třeba nahradit válečné škody všeho druhu. Odtud vyšel impuls ke změně mechanismu velkostatku, který se snažil ušetřit co nejvíce nákladů, a tedy finančních výdajů. Změna spočívala v tom, že byly zavedeny vysoké roboty, aby se co nejvíce snížily výdaje za práci. Ze dvorů byly odstraněny potahy, čímž se měly ušetřit další prostředky. V důsledku nedostatku obyvatelstva na venkově došlo k připoutání zbylých obyvatel k půdě, bylo výrazně omezeno jejich stěhování apod. Krátce nastalo tzv. druhé nevolnictví.¹ Jednalo se o systém evokující chmurný obraz vývoje českého venkova od druhé poloviny 17. století. Obraz, jehož kontury byly občas narušeny rebeliemi či jinými formami odporu proti stávající situaci.

Tak uniformní odpověď bez ohledu na to, zda šlo o české či německé vlastivědné historiky, autory hlásící se ke Gollově škole, poválečné marxisty nebo zahraniční specialisty náležející do okruhu věhlasných univerzit, jakou je ta v Cambridge, ve mně vždy vyvolávala nemalé pochybnosti. Ty byly postupně stále více a více posilovány řadou mých prací, jež byly alespoň částečně zakotveny v 17. století. Tak nějak jsem stále nemohl nalézt stopy onoho připoutání k půdě, případně regresi, respektive z druhé strany sociální disciplinace. A to přesto, že jsem studoval panství, která do dnešních dnů disponují neobyčejným bohatstvím písemné dokumentace. Dokumentace, která snese plně srovnání s kterýmkoli jiným evropským regionem!

1 Naposledy k pojmu Alexander Klein – Sheilagh Ogilvie, Occupational structure in the Czech lands under second serfdom, *The Economic History Review* 69 (2016), s. 493–521.

Celou poslední dekádu jsem se zabýval, a to velmi intenzivně, „dějinami zdola“. Dějinami obyčejných lidí na jihu Čech, zejména na Třeboňsku, v souvislosti s každodenností, kriminalitou, ale i sexuálními aktivitami prostých venkovských žen a mužů. „Dějiny zdola – zjednodušeně řečeno – sledují perspektivu každodenního života obyčejného člověka, jak se odehrával v prostředí venkovských osad, vsí i samot, tedy v obyčejném světě nepriviligovaných lidí, ve svých obvyklých rytmech i v neobvyklých, nečekaných situacích.“² Přitom jsem si docela často kladl otázku, kde hledat určitý strop těchto aktivit. Přesněji řečeno, zda lze nalézt jakousi neviditelnou, pomyslnou či skutečnou hranici mezi svobodou jednání prostých lidí a jednáním správního aparátu jednotlivých panství. Na jedné straně mi bylo jasné, že „volnost“ jednajících vesničanů (poddaných) musela mít své víceméně nepřekročitelné meze. Na druhé straně jsem nepochyboval, že klasické „dějiny shora“, v daném případě postupy správního aparátu velkých majetkových celků, nemohly být čistě voluntaristické. A to aniž by respektovaly dlouhodobě – nejednou křehce – vytvářený status quo a prosazovaly bez ohledu na okolnosti více či méně konkrétní vůli majitele panství a jeho úředníků. Dějiny shora jsou orientovány centrsticky, z centra na periferii. Stručně vyjádřeno jde o pohled historiků prizmatem vrchnosti a jejího správního aparátu.³

Tyto myšlenky mě zaměstnávaly v posledních letech stále více při studiu v třeboňském archivu stejně jako v jeho pobočkách, v první řadě v Českém Krumlově. Důvod byl prostý. Při dlouhodobé koncentraci na jedno jediné, byť veliké panství,⁴ jakým bezesporu třeboňské panství bylo, nelze jinak, než na takovéto limity narazit. To však není ani zdaleka vše.

Ono nejde jen o interakci vrchnost–poddaní obecně, ale o tento vztah v té které určité době. A přesněji by se mělo hovořit o celé triádě vztahů: majitel panství–správní aparát–poddaní. Za klíčovou dobu v těchto souvislostech je možné, ba nutné považovat polovinu 17. století a dekády následující. Po dlouhých desetiletích válečných a jiných zmatků nastala doba jistého uklidnění, v níž přicházely ke slovu často nové pozemkové vrchnosti. Na třeboňském

2 Tak Jaroslav Čechura: Dějiny zdola. Hledání ztracených lidí v 18. století, in: *Tenkrát na západě (Čech). Kapitoly z dějin kultury a každodennosti Plzně a Plzeňského kraje*, ed. Jiří Stočes, Eva Mušková a kol., Plzeň 2013, s. 239–256, cit. s. 248; týž, *Sex v době temna. Sexuální život na českém jihu v prvním století Schwarzenberků (1660–1770)*, Praha 2015, s. 23.

3 Kamil Krofta: *Dějiny selského stavu*, 2. vyd., Praha 1949; srv. Josef Grulich: *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*, České Budějovice 2008.

4 Srv. Jan Peters (ed.): *Gutsherrschaft als soziales Modell. Vergleichende Betrachtungen zur Funktionsweise frühneuzeitlicher Agrargesellschaften*, München 1995; týž (ed.): *Gutsherrschaftsgesellschaften im europäischen Vergleich*, Berlin 1997; týž, *Märkische Lebenswelten. Gesellschaftsgeschichte der Herrschaft Plattenburg-Wilsnack, Prignitz 1550–1800*, Berlin 2007; srv. Reiner Pras: *Grundzüge der Agrargeschichte, Bd 2: Vom Dreissigjährigen Krieg bis zum Beginn der Moderne (1650–1880)*, Köln – Weimar – Wien 2016.

a hlubokém panství to byli od roku 1661–62 štyřští Schwarzenberkové. To ale není v tomto okamžiku tak důležité. Daleko podstatnější je zde tradiční představa české (ale i nemalé části zahraniční) literatury, která už od 19. století vnímala polovinu 17. století jako zlomovou dobu, jež vedla ke vzniku tzv. druhého nevolnictví.⁵

Od léta roku 2015 jsem velmi intenzivně přemýšlel o protiběhu naznačených skutečnosti. Na jedné straně – zjednodušeně vyjádřeno – pán, na druhé straně jeho poddaní. Mou cestu k tomuto tématu vedly přirozeně třeboňské archiválie. Je možná banální neustále opakovat, jaké že to perly ukrývá proslulý třeboňský archiv,⁶ archiv nedávno přestěhovaný ze zámku do kláštera. Na druhé straně je zřejmé, že tyto skoro triviální pravdy nelze jen deklarovat, ale je nezbytné je naplnit místy třeba poněkud nezajímavou, protože dlouhodobou prací s těmito dokumenty.

Moji pozornost přitahovaly již určitou dobu jisté série pramenů, o kterých jsem neměl přesnější povědomí, co vlastně mohou obsahovat. Co bych mohl čekat od „hospodářských vizitací, konferencí a relací?“⁷ – říkal jsem si opakovaně. Nebude se jednat o nějakou poměrně stereotypní řadu informací o tom, co by se mělo dělat, ale správná každodennost tak nějak neměla sílu, prostředky a – nebojím se říci – moc, aby to prosadila? Na tomto místě ale nepředbíhejme.

Věc má navíc jistý nemalý háček, totiž ne všechny klíčové dokumenty k Třeboni se v Třeboni vyskytují.⁸ Není ovšem tajemství, že olbřímí fond „Třeboně v Třeboni“ představuje více než kilometr (1000 běžných metrů) archivní dokumentace! Leckterý archivní badatel by řekl – a mohl by mít i pravdu – že to je víc materiálu, než jeden badatel schopný zpracovat za celý život... A přesto to není tak docela pravda. Je třeba projít ne jeden fond v českokrumlovském oddělení třeboňského archivu. Zde nabývá téma *hospodářských vizitací* nového významu, obsahu stejně jako výpovědní hodnoty. V tomto okamžiku zjišťujeme, že jen třeboňské fondy samy o sobě nestačí.

5 Stručnou mezibilanci provedl Jaroslav Čechura: *Mikrosvěty jihočeského venkova: Bošilec 1600–1750 (tradiční společnost raného novověku v Čechách)*, kap. I.6, v tisku. K terminologii podrobně Sheilagh Ogilvie: *Serfdom and the Institutional System in Early Modern Germany*, in: *Schiavitu e servaggio nell' economia europea. Secc. XI–XVIII. = Serfdom and Slavery in the European Economy. 11th – 18th Centuries*, Firenze UP 2014, s. 59–82, zejm. úvodní partie. Viz i Alexander Klein: *The Institutions of the „Second Serfdom“ and Economic Efficiency: Review of the Existing Evidence for Bohemia*, in: *Schiavitu e servaggio nell' economia europea*, s. 59–82; Alexander Klein – Sheilagh Ogilvie: *Occupational structure, passim*.

6 Václav Bůžek a kol. (ed.): *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*, Praha 2010, s. 18.

7 Státní oblastní archiv (dále SOA) Třeboň, Velkostatek (dále Vs) Třeboň, sign. I A 6 W gama 5–17 (léta 1566–1784), srv. Zdena Kociánová: *Velkostatek Třeboň 1323–1951. Výtah z archivních repertářů pro oddělení spisová registratura, knižní archiv a knižní registratura*, Třeboň b. d.

8 K tomu Jaroslav Čechura: *Mikrohistorie, historický kontext a jihočeské prameny, *Paginae historiae* 24 (2016), s. 349–365.*

Ona přelomová doba totiž přinášela i tak trochu nečekaná řešení! V Českém Krumlově je najdeme pod heslem „panství Hluboká“ (dnešní název Hluboká nad Vltavou).

To vše navíc nabývá na intenzitě při uvědomění si skutečnosti, že panství Třeboň a sousední panství Hluboká nad Vltavou byla od počátku šedesátých let 17. století spravována poměrně dlouhou dobu společně, jako jeden ohromný hospodářský celek, jež tvořilo nějakých 180 sídelních jednotek všeho druhu: poddanskými městy počítaje a některými samotami (jednotami) konče. Jednalo se o rozsáhlou hospodářskou strukturu, pro kterou bychom marně hledali v soudobých Čechách (kromě českokrumlovského panství) analogii. Na Moravě by se k němu svou velikostí mohly přibližovat statky tehdejšího olomouckého biskupství. Taková zjištění přirozeně vyvolávají touhu poznat, jak takový velký hospodářský konglomerát na českém jihu mohl fungovat. Jakou podobu zde měl předpokládaný zlom a zásadní překročení starých principů ve prospěch nových myšlenek, nových postupů, případně nových cílů „cizácké šlechty“? A došlo k němu vůbec?

Z tohoto tematického půdorysu vyrůstá struktura knihy, která sleduje široké spektrum otázek. Jmenujme zde alespoň některé:

- vztah nové vrchnosti k oběma panstvím, jejich správnímu aparátu, k poddaným a k poddanským městečkům,
- intenzita změn, popřípadě kontinuita ve vlastním hospodářství (zejména dvorovém) a robotních povinnostech,
- hlavní témata hospodářských a správních vazeb mezi centrálou a jednotlivými hospodářskými sektory obou panství,
- význam vizitací pro chod a změny na obou panstvích,
- vztah aristokratů vůči venkovským poddaným a naopak,
- prvky paternalismu majitele panství vůči vlastním poddaným.

Nyní obraťme pozornost k vlastnímu obsahu monografie. První kapitola Předehra „velkých“ změn: Třeboňsko a Hlubocko v letech 1620–1660 představuje historickou retrospektivu k hlavnímu tématu práce. Zabývá se situací na obou panstvích v době před polovinou 17. století. Obě byla shodně silně zasažena válečnými událostmi, a to jak přímo, tak nepřímo. Třeboň i Hluboká přišly ve víru událostí po Bílé hoře a následujících konfiskacích o své majitele: Švamberky a Malovce. Zatímco se Třeboň stala na dlouhou dobu fakticky císařským majetkem,⁹ Hlubokou získal španělský hrabě Marradas. Vlastní

9 Josef Janáček (ed.): *Pavel Skála ze Zhoře. Historie česká. Od defenestrace k Bílé hoře*, Praha 1984, s. 289; Jan Amos Komenský: *Historie o těžkých protivenstvích církve české*, Praha 1952, s. 95; Bohuslav Balbín: *Obrana jazyka slovanského zvláště českého*, Praha 1923, s. 94.

10 Detailně Blanka Čechová: *Polsko-habsburské vztahy v době Ferdinanda III. a Vladislava IV. Dynastická diplomacie a třeboňská zástavní držba*, Brno 2012 (disertace).

hospodářství obou panství bylo velmi poničeno, zejména dvory a pivovary. Trvalo řadu desetiletí, než došlo k obnově alespoň nejdůležitějších výrobních zařízení. A v takovém stavu se obě panství dostala do rukou Jana Adolfa ze Schwarzenberka.

Druhá a třetí kapitola nesou název Schwarzenberské počátky – Třeboň 1660–1680 a První roky schwarzenberské Hluboké: 1662–1680/1. Obě kapitoly v podstatě pokrývají dobu Jana Adolfa ze Schwarzenberka († 1683). Výklad vychází z činnosti jednotlivých hejtmanů a purkrabích a jejich konkrétních kroků. Prováděli je v nejtěsnější shodě s majitelem panství a v první řadě plnili jeho příkazy. Těžiště změn, oprav či úprav všeho druhu bylo primárně zaměřeno na obnovu a zdokonalení vlastního hospodářství. Hlavní pozornost se týkala oprav dvorů, rozšíření jejich produktivní kapacity zvýšením chovu hovězího dobytka, popřípadě ovcí. Stranou bylo ponecháno pivovarnictví a rybníkářství. Samostatnou partií je tu činnost vizitátora obou panství, moravského šlechtice Martina Friedricha Pruškovského. Ten měl zásadní vliv na obě panství po dobu pětadvaceti let jak po stránce posouzení práce správního aparátu, tak i fyzické kontroly stavu panství v tom kterém roce.

Čtvrtá kapitola – Intermezzo roku 1680: mor a otázka rebelií na panstvích Třeboň a Hluboká – se zabývá dopadem moru na obě panství zejména na venkově během patrně největší morové epidemie v českých dějinách. Průběh choroby a její rozšíření včetně profylaxe naznačuje variabilitu působení této epidemie a její diferencovaný vliv nejen na každodenní život, ale šířeji i na hospodářský život obou panství. Druhé téma této kapitoly představuje pokus o vysvětlení skutečnosti, proč se vlna rebelií, která prošla nemalou částí Čech také v roce 1680, oběma velkým jihočeským panstvím vyhnula.

Pátá a šestá kapitola, Panství Třeboň (Hluboká) mezi lety 1681 a 1720, se zabývají vývojem obou panství na přelomu 17. a 18. století. Byl nejen ve znamení dokončení stabilizace obou komplexů, ale i hledání nových hospodářských cest vlastního hospodářství. Znamenaly zvýšení tlaku na vlastní poddané, případně hledání nových možností rozvoje vlastního hospodářství? Pokusím se prokázat, že se toto hospodářství v dané době poměrně výrazně vzdalovalo od klasických aktivit venkovského poddanského obyvatelstva.

Sedmá a osmá kapitola, Panství Třeboň (Hluboká): proměny vybraných prvků vlastního hospodářství v letech 1660–1720, se zaměřují na tři profilující aspekty předpokládaných změn: panské dvory, robotu a potahy ve dvorech. Souvisí to s verifikací klasického konceptu pobělohorského velkostatku jako nositele klíčových změn v životě českého venkova. Dostatek disponibilní dokumentace dovoluje v tomto směru formulovat poměrně jednoznačné závěry. Závěry, jež jsou v podstatě prosté hypotéz, které nabízelo dosavadní modelové řešení tohoto tématu.

Devátá kapitola Hrst čísel (Výnos panství Třeboň a Hluboká v letech 1665–1666 a 1720) se zaměřuje na konkrétní finanční bilanci obou panství, a to

pomocí extrapolace uvedených let. Stručně je pojednán celkový trend výnosu panství, a zejména potom jeho jednotlivých sektorů. Zvláštní pozornost je tu věnována dvorům. Vynášely opravdu tolik, kolik odpovídalo péči, kterou jim věnovala správa panství po celé sledované období? Je tu hledána i odpověď na otázku, zda se Schwarzenberkové stejně jako správní úředníci zaměřovali na maximalizaci zisku (výnosu), anebo spíše na udržení relativně stabilního (s meziročními výkyvy) výnosu panství.

V desáté kapitole Prameny podávám velmi podrobný rozbor archivní dokumentace, kterou je možné k tématu najít a použít. Mám za to, že její bohatství překračuje až historikovu fantazii. Je však na obou panstvích, které jsou předmětem zkoumání, nerovnoměrně zastoupena, a to ve prospěch Třeboně. Zde je možné v podstatě v intaktních řadách sledovat hospodářské vizitace stejně jako korespondenci jak mezi majiteli panství a hejtmany, tak listy z jednotlivých panství nejrůznějšími institucím, sousedům apod. Jsou tu kopíraře přijímané a odeslané korespondence, které umožňují postihnout doslova každodennost chodu panství. Vynechat nelze ani knížecí nařízení a instrukce. Další cennou položku představuje provozní materiál, který se dotýká jednotlivých sektorů vlastního hospodářství. Z dalších uvádím jen neobyčejně komplexní finanční dokumentaci.

Jedenáctá kapitola Velkostatek v Čechách: model Kalousek-Krofta-Černý se věnuje přehledu bádání o velkostatku v Čechách od 19. století. Zvláštní pozornost je tu zaměřena na limity významné edice Řády selské a instrukce hospodářské, kterou pořídil v rámci Archivu českého Josef Kalousek. Dále jsou retrospektivně sledovány směry českého i zahraničního bádání k tématu velkostatku, a to po celé minulé století a v prvních dekádách 21. věku. Kapitola ústí v nástin konceptu, který je uplatněn v této monografii. Představuje novou kvalitu opuštění deduktivních modelů ve prospěch konkrétního řešení, které nabízí výše uvedený bohatý archivní materiál, doplnění o obecné metodologické poznatky studia struktur v dlouhé vlně.

1. PŘEDEHRA „VELKÝCH ZMĚN“: TŘEBOŇSKO A HLUBOCKO 1620–1660

Obě jihočeská panství, Třeboň i Hluboká, prošla v prvních dvou třech dekádách 17. století poměrně velkými změnami, jejichž dopad se táhl ještě po řadu následujících desetiletí. A nejednalo se tu jen o změny majitelů, případně zástavních držitelů. Doslova v patách těchto změn přicházelo do regionu vojsko. Města, městečka, vsi stejně jako hospodářské provozy se nevyhnuly nemalému plenění, ničení, ale také krátkodobým i dlouhodobým „kvartýrům“ vojáků. Nepřekvapuje potom, že mnoho obyvatel panství opustilo – ať natrvalo, či dočasně. Pro lepší pochopení předpokládaných změn, které nastaly po roce 1660 za nových vlastníků těchto dvou velkých a lidnatých panství, je účelné vypravit se právě do dekád spojených s fenoménem třicetileté války.

Pokusme se postihnout, jak tato léta ovlivnila (přímo nebo nepřímo) obě panství, a to počínaje různými válečnými destrukcemi a konče dluhy osob, které navzdory všem obtížím na panství zůstaly. A nejednalo se jen o dluhy vrchnosti, ale také o pohledávky za nezaplacené berně státu. Bylo by ovšem zjednodušující, kdybychom a priori vše přičítali událostem bezprostředně spojeným s třicetiletou válkou. Je třeba brát v potaz rovněž jiné faktory, které nemusely být pouze válečného či vojenského původu. Patří k nim změny vrchnosti, tedy vlastníků panství, hospodářské otázky spojené s narušením obchodních vazeb, případně poklesem počtu obyvatel a z těchto skutečností plynoucí mnohé sociální důsledky. To vše mohl doprovázet neklid, nejistota a další prvky z projevů dobové mentality.

1.1 PANSTVÍ TŘEBOŇ V LETECH 1620–1660

Třeboň se stala v roce 1602 rožmberskou rezidencí, když silně zadlužený Petr Vok prodal Rudolfovi II. rozsáhlé krumlovské panství a přenesl své sídlo do Třeboně. Poslední Rožmberk zemřel na konci roku 1611.¹¹ Jeho majetky zdědil synovec Jan Zrinský ze Serynu,¹² jenž však velice záhy, v únoru roku 1612,

11 Robert Šimůnek (ed.): *Rožmberkové: rod českých velmožů a jeho cesta dějinami*, České Budějovice 2011; Václav Bůžek a kol.: *Světy posledních Rožmberků*, Praha 2011.

12 Václav Bůžek, Ondřej Jakubec, Pavel Král: *Jan Zrinský ze Serynu*, Praha 2009.

zesnul také. Majetky následně získali Švamberskové (podle dokumentu o vzájemném nástupnictví z roku 1484). Jan Jiří ze Švamberka je rovněž dlouho nadržel, opustil tento svět roku 1617.¹³ Jeho syn Petr se aktivně zúčastnil stavovského povstání; i on zemřel záhy, již v roce 1620. Za jeho aktivity mu byl zkonfiskován velmi rozsáhlý rodový majetek, včetně třeboňského panství.¹⁴ Jeho bratr Adam ze Švamberka, který se povstání osobně nezúčastnil, skončil v emigraci bez možnosti nárokovat bratrovy majetky. Třeboň se takto roku 1621 stala na čas komorním majetkem.¹⁵

Na sklonku předbělohorské doby se jednalo o velké a lidnaté panství, které tvořila tři města (Třeboň, Lomnice nad Lužnicí a Veselí nad Lužnicí), tři městečka (Ledenice, Dolní Bukovsko a Mezimostí) a dále 66 vesnic s 1591 osedlými.¹⁶ Součástí panství bylo ovšem také poddanské město Soběslav s poněkud samostatnějším statusem a s nezanedbatelným městským statkem. V té době Třeboňsko hraničilo na jihu s Dolními Rakousy, dále s panstvím Nové Hradky, patřícím původně do rožmberského dominia, na jihozápadě potom sousedilo s olbřímím panstvím (tehdy komorním) Český Krumlov. Na západě navazovalo na městské (šosovní) vsi královského a horního města České Budějovice a také na panství Hluboká nad Vltavou, které drželi Malovcové. Severozápadní hranici představovaly statky Bzí, Žimutice a Zálší, sever tvořily městské vsi Soběslavi. Konečně na východě a jihovýchodě sousedilo Třeboňsko se slavatovskými panstvími Jindřichův Hradec a Nová Bystřice.¹⁷

Na třeboňském panství fungovalo rozvinuté vlastní (režijní) hospodářství. Jeho páteří bylo už tehdy středoevropsky proslulé rybníkářství: bylo zde několik desítek rybníků. Pouze v letech 1592–1611 dosáhl příjem z nich téměř čtvrt milionu kop grošů míšeňských. Třeboňské panství bylo tedy velmi výnosné. Dále byly na panství dva pivovary (zámecký a v Lomnici nad Lužnicí), jejichž výnos přesáhl v uvedeném dvacetiletí sto tisíc grošů míšeňských. Na Třeboňsku se nacházelo šest menších dvorů, jejich obilná produkce ale ani zdaleka nestačila zásobovat pšenicí místní pivovary. Velká kvanta obilí nakupovala správa panství od místních sedláků.¹⁸ Do režijního hospodářství

13 Jiří Kubeš: Švamberský dvůr v Třeboni v letech 1611/1612–1620, in: *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku*, ed. Václav Bůžek – Pavel Král, České Budějovice 1999, s. 441–468.

14 Tomáš Bílek: *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618*, I, Praha 1882, s. 656–658.

15 Detailně Blanka Čechová: *Polsko-habsburské vztahy v době Ferdinanda III. a Vladislava IV. Dynastická diplomacie a třeboňská zástavní držba*, Brno 2012 (disertace).

16 Podle urbáře z roku 1598, Vs Třeboň, kniha č. 82 (st. sign. I A 6 G beta No. 3i), srv. Blanka Čechová: *Polsko-habsburské vztahy*, s. 151–153.

17 Výstižný popis panství podal Pavel Pumpr: *Beneficia a patronát v barokních Čechách. Na příkladu třeboňského panství na přelomu 17. a 18. století*, Brno 2010, s. 58–71.

18 K tomu Jaroslav Čechura: Třeboň za posledních Rožmberků: hlavní zdroje příjmů a výnos panství, *Jihočeský sborník historický* 63 (1994), s. 162–174.

náležela desítka mlýnů.¹⁹ Následovaly ještě další položky, za všechny jmenuji užítky z lesů.²⁰

V rámci pobělohorských konfiskací přešla Třeboň na královskou komoru, odkud ji získal přímo císař Ferdinand II. Ten ji postoupil v roce 1625 svému synovi, arcivévodovi Ferdinandu Arnoštovi, který o šest let později obnovil zdejší augustiniánský klášter.²¹ V roce 1637 byla Třeboň postoupena jako zástava polskému králi Vladislavu IV. Po smrti jeho manželky Cecílie Renáty byla tato zástava v roce 1645 vyplacena Ferdinandem III. V roce 1649 byla Třeboň dána do zástavy arcivévodovi Leopoldu Vilémovi, který s panstvím od roku 1658 zcela volně disponoval a v roce 1660 jej prodal Janu Adolfovi ze Schwarzenberka. Bezmála desítka majitelů či zástavních držitelů třeboňského panství za půl století, to jistě nepřinášelo právě ideální správní vztahy mezi byrokratickým aparátem a aristokraty, většinou jihočeskému panství velice vzdálenými.

Za stavovského povstání, ale i po něm bylo jak pro měšťany, tak venkovské obyvatele panství z početných vsí v okolí zásadní skutečností, že v Třeboni chyběla vrchnost; takto nechráněné panství, ale také kvapně opevněné město Třeboň „zaplavila císařská vojska“.²² Třeboň spravoval na počátku dvacátých let 17. století Vilém Slavata, kterému bylo panství několikrát nabízeno do zástavní držby, ale majitel blízkého jindřichohradeckého panství se v ni nevázal. V roce 1623 přesto jmenoval nové úředníky, v čele s hejtmánem Havlem Volfem z Telče.²³ Určitou dobu spravoval panství rovněž don Baltazar de Marradas prostřednictvím dona Martina Huerty, kterého vystřídal Zdeněk Libštejnský z Kolovrat.²⁴ Hrabě Marradas nechal odvézt podstatnou část třeboňského zámeckého mobiliáře na Hlubokou, některé položky získal posléze také V. Slavata.²⁵ Škody, které způsobilo císařské vojsko, byly velmi značné: byl téměř zničen třeboňský pivovar,²⁶ většina dvorů,

19 Detailně Jaroslava Škudrnová: *Rajonizace rožmberských vodních mlýnů na panství Třeboň po roce 1590: Mýtus, nebo skutečnost?*, Praha 2014, (diplomová práce).

20 NA Praha, fond ČDKM IV, kart. 825 = SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář (SÚK), staré oddělení, Třeboň, sign. A 6 W gama 2a.

21 Jaroslav Kadlec: *Klášter augustiánských kanovníků v Třeboni*, Praha 2004, s. 173-190.

22 B. Čechová: *Polsko-habsburské vztahy*, s. 153.

23 NA Praha, fond ČDKM IV, kart. 825 = SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář (SÚK), staré oddělení, Třeboň, sign. A 6 W gama 2a.

24 B. Čechová: *Polsko-habsburské vztahy*, s. 153, pozn. 706; NA Praha, fond ČDKM IV, kart. 825.

25 NA Praha, fond ČDKM IV, kart. 825. Avizovaný inventář se nedochoval.

26 Např. v srpnu až prosinci 1623 byl zcela mimo provoz. V letech 1624 a 1625 občas uvařil trochu piva, ale mezi sv. Havlem 1624 a sv. Jiřím 1625 byl opět mimo provoz.

jež byly částečně ze dřeva, byla vypálena²⁷ právě tak jako ovčiny a mlýny;²⁸ zpustla i řada rybníků.

Výnos panství v letech 1622–1623 podle zachované účetní dokumentace dramaticky poklesl. Není třeba uvádět sumární čísla.²⁹ Určitý vliv na tuto situaci měla i tzv. kalada a zavedená dlouhá mince.³⁰ Nelze přitom ale vyloučit, že tyto machinace nemusely mít v lokálním prostředí tak zničující účinek jako například v hlavním městě. Jihočeské panství bylo navíc vystaveno různým aktuálním, často destruktivním událostem oné neklidné doby. Jakýsi zevní výsledek těchto neklidných a neurovnaných poměrů byl, že úředníci neměli valný zájem na tom, aby se pokoušeli zlepšit poničenou kostru vlastního hospodaření panství.³¹ Také v pozdějších vizitacích a popisech panství z třetí dekády 17. století bylo úředníkům kladeno za vinu, že třeboňské panství zůstává v neutěšeném stavu. V podstatě každý rok se na panství objevili vojáci císařské armády – někdy tudy pouze táhli, jindy se tu na nějaký čas zastavili.

Myslím, že velmi dobrým indikátorem vnitřního stavu panství byly zejména tři skutečnosti: poničený zámecký pivovar, zanedbané rybníkářství a odchod nemalé části obyvatelstva pryč z panství. Určitou reflexi situace přinesla vizitace z roku 1626.³² Poměrně detailně byla popsána náboženská situace ve městech a vesnicích, ale i mezi úřednictvem. Po konstatování náboženských poměrů na panství byla zaznamenána situace městských živností a hospodářský stav panství obecně. V tomto kontextu by nemělo překvapit, že se vycházelo od stavu třeboňského zámku.³³ Jiný vizitační dokument z roku 1629, pocházející od Adama Putschära, se již zabýval konkrétní situací

27 NA Praha, fond ČDKM IV, kart. 825, například Nový dvůr (Nejhoff) na třeboňském předměstí („der Undertheil ist von Mauren, das andere gebeüde von Holtz aufgeführt... Dieses Furwergk ist in grundt ausgebrandt unnd verderbt, zu dieser Zeitt werden bey dem Schloss gehalten“). Následoval výčet dobytka, který ovšem není zcela marginální: 12 krav, 9 tažných volů, tři kobyly, 5 kusů mladého dobytka.

28 Tamtéž: „Diese Mühlen ist von dem Kriegs Volkh ganz abgebrandt unnd verderbt, das daraus biss dato khein nuzen gefolgt.“

29 Vs Třeboň, knižní archiv – registratura, červené signatury, I R 1 (1622–23).

30 Srv. např. Antonín Kostlán: Dlouhá mince v Čechách. *Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica* 1 (1991), s. 101–127; týž, Vliv třicetileté války na vznik a utváření barokní mentality v českých zemích, in: *Baroko v Itálii – baroko v Čechách = Barocco in Italia, Barocco in Boemia: setkávání osobností, idejí a uměleckých forem* (sborník příspěvků z italsko-českého symposia, Praha 19.–21. dubna 1999), Praha 2003, s. 11–129; Odo Burböck: Johann Ulrich von Eggenberg – ein Gewinner der grossen Calada, in: *Sborník konference věnované prof. Jiřímu Sejbalovi 1929–2004. Postavení Moravy v mincovnictví a peněžních vztazích ve střední Evropě*, Ostrava 2007, s. 71–78.

31 NA Praha, fond ČDKM IV, kart. 825 = SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář, staré oddělení, Třeboň, sign. A 6 W gama 2a.

32 SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář, staré oddělení, Třeboň, sign. A 6 W gama 2a.

33 Nechybějí ani údaje o stavu rožmberské knihovny, odkud si měli vzít hrabě Kolovrat a jeho manželka některé „mitt Golt unnd Silber beschlagene Büecher sambt den damaschkenen Vorhängen...“ Srv. Lenka Veselá: *Knihy na dvoře Rožmberků*, Praha 2005, s. 231–254.

zejména ve správě panství, a to na základě analýzy účetního materiálu.³⁴ Na prvním místě byly konstatovány vysoké cestovní náklady, nedůsledný výběr mýta i desátků, nízké ceny ryb při prodeji apod. Je zjevné, že zde nešlo o žádnou systémovou revizi, ale o poměrně povrchní hledání příčin, proč panství nevyváží tolik peněz, kolik by si aktuální držitelé přáli.

Zde se poprvé objevuje skutečnost, s níž se budou čtenáři této knihy setkávat po řadu následujících desetiletí. Jde o poněkud nečekanou, vlastně docela nadčasovou záležitost, totiž příliš vysoké cestovní náklady; úředníci prostě při svých „úředních cestách“ mnoho utráceli. S touto skutečností do slova zápasila – a poměrně marně – ještě schwarzenberská centrální správa na konci 17. století. Podobného rázu byl i císařský rozkaz pro Karla st. z Lichtensteina, ve kterém mu panovník přikázal, že mají být na Třeboňsko vráceni poddaní (sirotci), kteří odtamtud utekli.³⁵ Zde šlo o typický projev *prázdné litery* takovýchto panovnických dokumentů. Netřeba pochybovat o tom, a zanedlouho to budu moci prokázat, že podobný příkaz se docela míjel účinností, což přirozeně není ve sledovaných souvislostech vůbec zanedbatelné. Podobný panovnickův dokument se znovu objevil o dva roky později.³⁶

Poněkud jiný zorný úhel zaujímaly zprávy třeboňského purkrabího Víta Decary (1623–1630).³⁷ Tento nesporně zajímavý muž měšťanského původu ztratil svůj úřad v důsledku obvinění z majetkových machinací. Decarovy zprávy jsou velmi důležité už z toho důvodu, že se zabýval vlastním třeboňským hospodářstvím, popisoval jeho jednotlivé sektory.³⁸ Jakousi konfrontaci s jím vylíčeným stavem panství představuje zpráva duchovního pátera Jacoba Merella,³⁹ který se stavěl vůči někdejšímu purkrabímu v nejednom aspektu

34 NA Praha, fond ČDKM IV, kart. 297. Putschär ve své zprávě konstatuje tyto nedostatky: A: cestovní náklady, B: kostelní výdaje, C: hovězí maso, D: práce tesařů, E: (nespecifikováno), F: nákupy, G: mýto, H: almužny a dávky klášteru klarisek v Českém Krumlově, J: zvěř-bobři, K: Colidius – mapa, L: náklady na správní aparát, M: chyba důchodního písaře, N: platy různým úředníkům.

35 NA Praha, fond ČDKM IV, kart. 825.

36 SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář, staré oddělení, Třeboň, sign. A 6 W gama 2a; Vs Třeboň, sign. I B 6 W gama 5. V tomto kontextu je důležitá i zpráva Lorenze Pergera z roku 1629, SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář, staré oddělení, Třeboň, sign. A 6 W gama 2a. Zde nepřehlédneme, že pivovar byl částečně v provozu od roku 1623. Obecně k nedodržování vydávaných norem v raném novověku Jürgen Schlumbohm: *Gesetze, die nicht durchgesetzt werden – ein Strukturmerkmal des frühneuzeitlichen Staates?*, *Geschichte und Gesellschaft* 23 (1997), s. 647–663.

37 K němu detailně B. Čechová: *Polsko-habsburské vztahy*, s. 186–191.

38 „Relation des gewesten Burgraffen --- Vít Decara“; svou zprávu strukturoval následovně: 1. zámek, 2. pivovar, 3. dvory, 4. ovčiny, 5. mlýny, 5. rybníky, 6. Zlatá stoka, 7. poddaní a sirotci, 8. stálý příjem, 9. běžné platy.

39 SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář, staré oddělení, Třeboň, sign. A 6 W gama 2a.

kriticky,⁴⁰ podobně jako tehdejší hejtman panství Jan z Eckerdorfu.⁴¹ Tyto zprávy jsou cenné, poněvadž se do nich promítají nejen osobní názory pisatelů na jednoho z třeboňských vyšších úředníků, ale prozrazují také dobové vnímání hospodářských procesů. Pozorování nebyla založena – připomínám – na studiu soudobého účetního materiálu, ale z větší části jen na více méně zúčastněném empirickém pozorování hospodářských skutečností na konci třetí dekády 17. století.

V této dekádě je rovněž nezbytné zastavit se u poddanských poměrů na panství. Vyděme z údajů vizitací z let 1625 a 1629.⁴² První z nich přináší i jakousi historiografickou reflexi toho, co se událo na panství od roku 1602, kdy sem přenesl svoji rezidenci poslední Rožmberk Petr Vok. Podle ní pobývalo vojsko na panství až do roku 1622 a způsobilo tu velké škody. Sumář účtu, zejména z roku 1622, vykazuje vysoké nedoplatky, dluhy a jiné pohledávky, které se pohybovaly v řádech tisíců zlatých. Přesto výnos panství, kde částečně chyběl jeden z hlavních zdrojů příjmů, totiž pivovary, nebyl zanedbatelný. V uvedeném dokumentu jsou rovněž poměrně podrobné údaje o osudech Soběslavska v těchto časech. Jednalo se sice o součást třeboňského panství, ale i toto poddanské město mělo vlastní šosovní vsi, které tvořily městský statek. V nich se nacházelo původně 127 gruntů, před polovinou dvacátých let jich ale bylo osazeno pouze 21; pustých gruntů mělo být 81.

Vizitace Třeboňska z roku 1629 zaznamenala také několik údajů o počtu poddaných na panství. V roce 1622 se postrádalo 82 osedlých, tedy osob, které disponovaly nějakým nemovitým majetkem, o šest let později se jednalo již o 234 osob. Podle register mělo být na panství 1331 osob (mužů i žen). Celkový počet všech osedlých na panství („aller angesessenen Unterthanen“) měl ale podle závěrů vizitace činit 2051 osob. Nelze se pokoušet přesněji odhalit korektnost, přesnost či adekvátnost těchto čísel. Není jasné, zda pocházejí z jednoho časového úseku, anebo jejich získávání probíhalo po několik let. Nabízela by se sice léta 1622–29, ale je zřejmé, že některá čísla jsou ještě poněkud dřívějšího data. Pro nás je ovšem klíčové zjištění, že se v průběhu dvacátých let 17. století mimo panství nacházelo několik set osob. Na konci této dekády tvořil jejich počet téměř 11,5 % všech osedlých. Dodávám, že tato problematika zaměstnávala majitele panství a jeho správní aparát v podstatě do konce 17. století.

40 Merell se zabýval zejména těmito tématy: pivovar, dvory, ovčiny, mlýny, poddaní, lesy, vlnice, Zlatá stoka, ševětínský hostinec, reformace.

41 Detailně k němu Blanka Čechová: Páni z Eckersdorfu. Život a kariéra dvou generací kladského rodu v jižních Čechách 17. století, *Archivum Trebonense* XII (2011), s. 211–234.

42 SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední správa, staré oddělení, Třeboň, sign. A 6 W gama 2a.

Značný úbytek poddaných z panství konstatoval ve své vizitaci z konce roku 1630 rovněž regent Andreas von Misnic z Kladska.⁴³ Podle něho šlo o největší nedostatek na třeboňském panství. Zruinované režijní hospodářství bylo zvolna opravováno a škody postupně nahrazovány. Regent doporučil nakoupit více dobytka – jak tažného, tak chovného do dvorů. Sám přivedl na český jih z Kladska švýcarské krávy („die Schweitzer Khüe“), které si ovšem žádaly mnohem více píce než běžný jihočeský dobytek.

Misnic konstatoval, že rybníky jsou většinou již opětovně osazeny násadou, a to kromě největšího vodního díla Rožmberk; to byl podle něho opět důsledek nedostatku poddaných (!). Staré dluhy za ryby dosahovaly výše deseti tisíc zlatých, více než polovinu dlužili sedláci.⁴⁴ Misnic dále konstatoval malý odbyt vína a pálenky v městě Třeboni, načež přešel k účetnímu materiálu a kvalitě jeho vypracování. Regent stavěl do kontrastu vysoký plat hejtmána a nízkou kvalitu vedení finančních písemností panství, poukázal také na příliš vysoké režijní náklady úředníků.⁴⁵ Tato Misnicova zpráva měla v roce 1633 za následek poměrně rozsáhlou obměnu správního aparátu panství, počínaje purkrabím a důchodním písařem. A opět byly analyzovány jejich příjmy...

V roce 1631 byl obnoven třeboňský klášter augustiniánů. Tento akt rozhodně nepřinesl jen závažnou změnu do církevního a duchovního života Třeboně a okolí, ale rovněž nemalá negativa. Projevovala se zejména majetkovými spory o konkrétní nemovitosti, případně o hranice pozemků, lesů

43 SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední správa, staré oddělení, Třeboň, sign. A 6 W gama 2a (1630).

44 V tomto kontextu připomínám, že poddaným sousedních panství Český Krumlov a Nové Hrady byly takové obchodní aktivity zakázány.

45 A. Misnic svá doporučení hejtmánovi shrnul do 22 stručných článků, které odrážejí jeho superioritu nad třeboňským hejtmánem, který byl povinen s ním celou řadu věcí konzultovat, případně podléhaly jeho schválení (např. propouštění poddaných): „Losslassung der Waisen unnd Unterthanen solle mit meinem vorwissen geschehen.“ Nepřehlédneme, že se tak dělo v situaci, kdy regent opakovaně konstatoval nedostatek poddaných na panství Třeboň. Uvedené články se týkaly těchto záležitostí: 1. obnova městských rad, 2. městská rada v Třeboni nemá absolutní moc, 3. hejtmán nesmí bez regentova souhlasu dojednávat důležité záležitosti, 4. propouštění poddaných se může dít jen se souhlasem gubernátora, 5. jak nakupovat dobytek, 6. dobytek se nemá platit hotově, 7. krumlovské a rožmberské panství zakazovalo sedlákům přikupovat dobytek, proto královská komora bude činit stejně, 8. zlepšení odměn pro nižší úředníky a dvorovou čeleď na základě písemných podkladů hejtmánovi, 9. úřední písemnosti se mají vést od sv. Havla, 10. nemají být stavěny stavby nad 50 zl. bez povolení komory, 11. purkrabí má vést měsíční cedule o stavu dobytka, 12. má provést opis všech instrukcí a poslat do královské komory, 13. rybníky a jejich stav v urbářích, 14. hejtmán a purkrabí mají mít prostředky na nákup potřebného dobytka, 15. duchovní, pokud jsou v zámku, mají podepisovat cedule, kolik spotřebovali, 16. hosté mají být odmítáni, 17. příští jaro má být obnovena chmelnice, 18. škodlivá zvěř má být střílena, 19. vinice, 20. „mustrování“ ve městech každého půl roku, 21. víno na sv. Martina, 22. pálené. Podávám výčet těchto článků v úplnosti, neboť obsahují řadu nečekaných skutečností, které se týkají „racionalizace“ nákladů na panství.

a podobně. V roce 1635 byla jmenována komise, která měla spory nového konventu augustiniánů se zástavní vrchností stejně jako s městem Třeboní vyřešit.⁴⁶ Zejména majetková situace kláštera v kontextu rozsáhlého velkostatku byla komplikovaná již proto, že klášterní vsi byly doslova vrostlé mezi okolní vsi panství. Přinášelo to nejednu obtíž, ale z druhé strany také snahu správy panství kontrolovat i klášterní vsi.⁴⁷

Velkou zátěž pro panství představoval prakticky stálý pobyt vojska. Nejednalo se jen o průtahy, ale i o kvartýry – například v roce 1634 se nacházelo na panství 250 vojáků. Následujícího roku bylo Třeboňsko (stejně jako další české komorní statky) osvobozeno od povinnosti poskytovat vojákům kvartýry.⁴⁸ Toto ulehčení však netrvalo dlouho, neboť od roku 1639 pobývalo vojska na panství opětovně.⁴⁹

Z doby zástavy panství polskému králi postrádáme souhrnnější dokumentaci, např. ve formě vizitace, která by odrážela souhrnný vývoj hospodářství na panství po dobu delší než jedna dekáda. Mohli bychom sice sledovat některé trendy vývoje panství, např. podle důchodních počtů, výstavu piva, výnosu rybníků či rostoucího zadlužení treboňských poddaných. Jednalo by se však jen o jakýsi dílčí segment, AČ tyto skutečnosti (alespoň některé) lze sledovat v dlouhé vlně vlastně od pozdní rožmberské epochy.⁵⁰

Nová epocha z pohledu vnitřního vývoje treboňského panství nastala po roce 1648. Plyne to již z korespondence mezi dvorským kancléřem Johannesem Kaltschmidtem z Eisenbergu a arcivévodou Leopoldem Wilhelmem.⁵¹ Ještě nebyly podepsány mírové smlouvy a už vznikl návrh, kolik by panství Třeboň mohlo vynášet v mírových dobách!⁵² Hned v následujícím roce spatřilo světlo světa několik dokumentů, které reflektují arcivévodův zájem o hospodářské poměry na panství. Velmi zevrubný materiál představuje návrh za zlepšení hospodářství; tvoří jej 43 bodů, které se týkají hlavních sektorů vlastního (režijního) hospodářství, ale také některých dalších aspektů, jako jsou poddanská města či správní aparát. Přirozeně nechyběly ani poddanské záležitosti. Nejvíce pozornosti bylo přitom věnováno rybníkářství a dvorům.⁵³

46 NA Praha, fond ČDKM IV, kart. 825, kde je i řada dokladů o vzájemných konfliktech. Viz J. Kadlec: *Kláster augustiniánů*, s. 173–201.

47 To zcela jasně prozrazuje dokumentace klášterního původu v registratuře Vs Třeboň.

48 Václav Líva: *Prameny k dějinám třicetileté války. Regesta fondu militare archivu ministerstva vnitra ČSR v Praze*, IV, Praha 1953, s. 364; kontext B. Čechová: *Polsko-habsburské vztahy*, s. 208.

49 B. Čechová: *Polsko-habsburské vztahy*, s. 209–10.

50 Jde o téma na samostatnou monografii.

51 SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední správa, staré oddělení Třeboň, sign. A 6 W gama 2a (1641).

52 Tamtéž. Kolik by mělo vynášet treboňské panství v mírových časech: stálé platy 1800 zl., dva pivovary 10 000 zl., ryby 12 000 zl., mýto 1500 zl., prodej dobytka 1000 zl., obilí 1000 zl., ovčín 4000 zl. Dohromady šlo o částku 31 300 zl.

53 Tamtéž. Rybníkářství: 4. kolik je na panství velkých a malých rybníků, 5. kolik rybníků je každoročně loveno, 6. jaký může být jejich výnos, 7. jaké mohou být náklady na rybníky,

Samostatný okruh představuje několik bodů vztahujících se k urbánním sídlíštím. Zdá se, že poddanská města a městečka třeboňského panství dokázala, alespoň v rámci skromných možností, jež nabízely minulé dekády, posílit „de facto“ své postavení, a to patrně nejen v kontextu panství samotného. Je možné předpokládat, že zejména větší města jako Třeboň a Soběslav nepřestala neklidnou dobu beze škod a ztrát, ale zároveň posílila svoji autonomii, čímž se poněkud vzdálila dohledu vrchnosti a jejích úředníků. Tak tomu bylo i v následujících desetiletích.

Je patrné, že právě v době po skončení třicetileté války musíme hledat počátek systematických snah o zlepšení stavu třeboňského panství a tak i o následné zvýšení jeho výnosu. Prozrazuje to ostatně hned vizitace z listopadu roku 1649, kterou provedl sám J. Kaltschmidt. Mohl konstatovat, že po posledním vpádu Švédů do Čech opustilo panství hodně sedláků (asi třetina!), a proto je zapotřebí jim pomoci, aby se mohli dobrovolně vrátit zpět. Je to poprvé, co se dostala otázka poddaných docela do popředí; ve vizitaci, která se skládá z deseti bodů, je jim věnována největší pozornost.⁵⁴ Navrhovaná pomoc představovala například nákup volů za tisíc zlatých, kteří by byli následně poddaným zapůjčeni; podobně tomu mělo být s obilím.

Arcivévoda s tímto návrhem vyjádřil souhlas.⁵⁵ Následovala další výměna korespondence týkající se možnosti zlepšení hospodářských poměrů třeboňského panství. Symbolickou tečkou, která byla vyhotovena v třeboňské vrchnostenské kanceláři na Štědrý den roku 1649, jsou extrakty aktuálních finančních toků na panství. Zpracovali je hejtman Jan z Eckersdorfu, purkrabí Mathias Pürkner a důchodní písař Pavel Mecer.⁵⁶ Ale to nebylo vše. Další přílohy se týkaly jednotlivých hospodářských sektorů. Reflektovaly pozvolné zlepšování hospodářského stavu, jak se zrcadlilo ve finančních příjmech panství.

V roce 1651 vznikl Soupis poddaných podle víry, jehož účelem byla evidence poddaných podle náboženské orientace.⁵⁷ V posledních dekádách byl tento pramen hojně využíván pro různá demografická šetření. Nebyla ale

8. prodej ryb, 9. rybník Rožmberk, 10. kteří úředníci se starají o jeho výlov, 11. jaké opravy by rybníky potřebovaly. Dvory: 12. počet dvorů na panství, kolik mají lánů, jak jsou obhospodařovány, 13. kolik luk patří ke dvorům, 14. Zda jsou některé dvory nové a zda je u nich půda sedláků, 15. jaký dobytek je ve dvorech, 16. čeled, 17. ovčiny, 18. nové ovčiny, 19. kolik osob pracuje v ovčinech.

54 SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední správa, staré oddělení, Třeboň, sign. A 6 W gama 2a. Články: 1. aktuální stav poddaných, 2. rybníky - výnos, 3. dvory, 4. pivovary, 5. klášterní pivovar, 6. ovčiny, 7. dvě pusté vsi na panství, 8. sedm mlýnů, 9. lesy, 10. nedostatek hotových peněz na panství.

55 Tamtéž. Leopold Wilhelm pobýval v této době v Bruselu.

56 K těmto osobám B. Čechová: *Polsko-habsburské vztahy*, passim.

57 Zdena Kokošková a kol. (ed): *Soupis poddaných podle víry z roku 1651*. Bechyňsko, Praha 1997.

přítom vždy vzata v potaz jeho výpovědní hodnota. Nebyli tu totiž evidováni ani zdaleka všichni obyvatelé, a to nejen děti tzv. předzповědního věku (tedy do 10–12 let), ale ani řada starých žen a mužů. Dílčí analýza v jedné z třeboňských vsí – v Bošilci⁵⁸ – prozradila, že tento pramen nezachycuje přinejmenším třetinu populace. V tomto ohledu jsou daleko přesnější poddanské soupisy, vedené od roku 1661.⁵⁹

Nedlouho po polovině 17. století vstoupil do sféry, která byla do té doby vyhrazena výlučně pozemkovým vlastníkům a jejich poddaným, poprvé stát. Jeho pohnutky byly velmi pragmatické: peníze, peníze, peníze. Škody, které třeboňský venkov utrpěl za třicetileté války, ale již předtím za stavovského povstání, byly poměrně značné, ale v úhrnu bývaly zpravidla poněkud nadsazené.⁶⁰ Ukazují to zejména údaje o počtu osedlých z dvacátých let 17. století.⁶¹ Jaký byl pohled na stav tohoto panství optikou berních mechanismů? Byl poměrně odlišný, řekl bych, že obsahoval optimističtější charakteristiku, než nabízely údaje pocházející z vrchnostenské kanceláře.

Nezapomínejme, že první český zemský katastr, proslulá berní rula z let 1653–1654, vznikl primárně z fiskálních pohnutek. A lidem 17. stejně jako 21. století byla jistě společná snaha co nejvíce snížit daňové břemeno. Na váhu také padala skutečnost, že generální vizitace k získání podkladů pro berní rulu byla provedena ve velmi krátkém čase. Berní komise, jež poněkud zběžně vyšetřovala poměry na panství, mohla konstatovat, že „možnosti lidí poddaných na tomto panství veliký sme našli, an netoliko v rolích a dobytku velice možní jsou, ale i dalšímu vyživení příležitosti mají, živíce se handly solníma, formaněním, vožením ryb. Item předivem, dřívím, v městech a městečkách várkami, pálením pálenýho. Majíce svý rybníky a mnohé jinší příležitosti, rolí na větším díle v tom nejpěknějším položení a půdě ourodné. Jako i ležíce města a městečka na hlavních silnicích všelijaké odbytí a handle se poskytnou, vesnice skrze to jsou blízko těch měst a městeček, všeho svého dobře odbytí a zpeněžení mohou, takže velice možní lidé na téměř panství, a to více bohatších nežli chudších se nachází.“⁶² Jedná se o poměrně velice optimi-

58 J. Čechura: *Mikrosvěty*, v tisku, kap. 2.

59 Vs Třeboň, knižní archiv – registratura, sign. I B 5 AU Nr. 1 (podle jednotlivých let).

60 Komparace z jiného prostředí Jaroslav Čechura: Panství Frýdlant po třicetileté válce (Norma, konfesionalizace a každodenní realita), in: *Historická Olomouc XIII* (Konec švédské okupace a poválečná obnova ve 2. polovině 17. století), Olomouc 2002 (vyšlo 2003), s. 83–97; srv. týž: *Mikrosvěty*, passim; Hermann Zeithofer, *Besitzwechsel und sozialer Wandel. Lebensläufe und sozioökonomische Entwicklungen im südlichen Böhmerwald, 1640–1840*, Wien 2014; srv. rec. J. Čechury, *Časopis Matice moravské* 133 (2014), s. 489–495.

61 SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář, staré oddělení, Třeboň, sign. A 6 W gama 2a; Vs Třeboň, sign. I B 6 W gama 5. V tomto kontextu je důležitá i zpráva Lorenze Pergera z roku 1629; tamtéž.

62 Cit. podle Anny Kubíkové: Panství Třeboň ve světle berní ruly a její revizitace, *Jihočeský sborník historický* 55 (1986), s. 150.

stický až idylický obraz Třeboňska, poměrně věrohodně odrážející možnosti tohoto panství, které přinášely nejen tamní přírodní podmínky, ale i celé spektrum příležitostí k výdělku.

Ovšem i soudobý pozorovatel mohl na základě zběžného pohledu konstatovat, že „mnohé také, a to větším dílem vesnice ležící v místech hrubě vlhkých, močálovitých, ouvařilých, mezi rybníky, bahny a vodami, odkud často se trefuje, že vystupuje exhalationes, mlhy s připojenými mrazy často na obilích kvetoucích škody nenabítý činí“. Proto si v roce 1679 členové komise neodpustili určitou korekci poměrů, které byly podle jejich názoru předtím vylíčeny příliš optimisticky: „Bylo od předešlé commisi to příliš vychváleno, jako by tudy všem na celém panství veliký a hojný užitek pocházel, ježto když se dobře pováží a vyšetří, že málo jest takových poddaných, ježto koně chovají...“⁶³ Tento obraz, přesněji výsek z něho, je ovšem zase až příliš pesimistický, protože na panství bylo v roce 1679 skoro 950 koní a volů, kteří byli užíváni rovněž jako tažná zvířata.⁶⁴

Je zřejmé, že je skoro nemožné harmonizovat místní a „centrální“ pohled na situaci panství. Prameny, které vznikly na konkrétním panství na základě jeho každodenního provozu, se mohou v nejednom ohledu lišit od dokumentace celostátní povahy. Ta sice vznikla z práce vizitační komise na jednotlivých panstvích, ovšem tyto komise měly tak málo času se místní šetření, že jejich údaje, nejednou patrně získané z podkladů, které jim poskytly správy panství, se prostě lišily (a troufnu si říci, že se lišit musely) od konkrétních údajů daného panství. A nemuselo se jednat jen o okolnosti spojené s berními povinnostmi.

Nesporné byly změny ve velikosti třeboňského panství – došlo k zmenšení jeho rozsahu. Nešlo ale jen o redukci majetkových položek panství, neméně důležitý je v těchto souvislostech pohled „dovnitř“ jednotlivých lokalit. Mám zde na mysli sledování počtu pustých gruntů. Jde o tradiční indikátor úrovně ztrát v důsledku válečných událostí jak uvnitř jednotlivých vsí, tak určitých regionů či celých panství. Souhrnná evidence pustých gruntů pochází z roku 1636⁶⁵ a z let následujících. Jednalo se desítky gruntů, jejichž počet nelze vždy ke konkrétnímu datu přesně kvantifikovat. Je možné souhlasit s údajem Blanky Čechové, že v roce 1636 bylo na panství 247 pustých gruntů. Šlo o přibližně třetinu všech selských hospodářství na panství. Podle berní ruly bylo pustých 313 gruntů a domů z celkového počtu 1067 a v revizitaci z roku 1679 se našlo 283 poustek (17 %) z 1342 gruntů (zde je započítáno i město Soběslav a jeho vsi)

63 Tamtéž, s. 151.

64 Tamtéž.

65 „Registra, v nichž se najdou všeckny pustý grunty, kderé (!) se o vánocích 1636 vynašly. Někdeří se najímají, z nichž se platí, někdeří ke (...) sice má se potřebovati a ostatní ladem ležejí...“ Další soupis pochází z roku 1646; viz výše. Vs Třeboň, sign. I A 6 G delta 7.

s tím, že 61 z nich zpustlo v mezidobí let 1654–1679.⁶⁶ Počet opuštěných gruntů sice zvolna klesal, ale působily zde patrně i některé faktory, které proces obnovy pustých gruntů brzdily.⁶⁷ Jednalo se o velmi dlouhodobý proces, který byl dokončen v podstatě až v první třetině 18. století.

S těmito zjištěními je poněkud v nesouladu vývoj populace na panství, který v podstatě od poloviny 17. století kontinuálně narůstal. V roce 1600 mohlo žít na panství asi 8000–10 000 lidí, v roce 1665 jich bylo 5600, roku 1702 9300 (starších deseti let), 1753 11 500 a v roce 1800 16 700 obyvatel.⁶⁸ I z těchto několika souhrnných čísel plyne, že se jednalo nejen o rozsáhlé, ale i lidnaté panství.

Opustili jsme vizitace panství v roce 1649 a je účelné se k nim ještě vrátit. K tomu je nezbytné poznamenat, že příslušná dokumentace v letech následujících po polovině 17. století nenarůstala lineárně, ale zpravidla po podrobných vizitacích nastal jakýsi dočasný „klid zbraní“ – na rok, dva až tři, aby posléze byla provedena nová vizitace a tento mechanismus se opakoval. To znamená, že v dekadě 1650–60 nebyly vizitace Třeboňska prováděny každý rok. Po velmi důkladné analýze poměrů tohoto panství následovala další zevrubná vizitace až v roce 1657. Tuto vizitaci prováděl vrchní regent statků olomouckého biskupství Jan Mikuláš Reitter.

V tomto případě máme k dispozici i ojedinělý dokument, totiž itinerář Reitterovy vizitace. Podívejme se tedy, jaký měla časový průběh a co bylo předmětem zkoumání:⁶⁹

18. června 1657 přijel Reitter do Třeboně, jednal s purkrabím Zachariášem Kreselem, vyžádal si účetní knihy,
19. června jeli na rybník Rožmberk,
20. června byla přečtena instrukce k vizitaci před zástupci měst; vyžádány kontribuční kvitance 1654–57, pak jednáno se zástupci obcí, kteří si stěžovali na vysoké berní povinnosti; dále bylo zjišťováno, kolik třeboňských poddaných se usadilo na cizích panstvích a kolik se jich vrátilo, kolik sirotků odešlo, zda byly ve vesnicích peněžní tresty,
21. června byly na pořadu nedostatky obročního písaře (podrobně),
22. června: pusté rybníky, prohlídka urtinovického dvora,
23. června se konala sobotní porada; rozpis robot (nebyl podle moravského zvyku veden písemně); dvůr v Kramolíně (velmi malý – selský dvůr),

66 Podle B. Čechové: *Polsko-habsburské vztahy*, s. 207–208. Podle urbáře z roku 1626 (Vs Třeboň, sign. I A 6 G beta No. 3.1) a A. Kubíkové: *Panství Třeboň*, passim. Vzhledem k tomu, že Blanka Čechová disponuje mimořádnými znalostmi fondů třeboňského archivu, považuji její přístup za velmi korektní.

67 K tomu J. Čechura: *Mikrosvěty*, passim.

68 K údajům přehledně P. Pumpr: *Beneficia*, s. 60–70; údaje z 18. století, Karel Dudáček a kol.: *On Using the 1661–1839 Lists of Subjects of the Třeboň Dominion to Study the Age Structure of the Population*, *Historická demografie* 13 (1989), s. 59–124, s. 124.

69 SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář, staré oddělení, Třeboň, sign. A 6 W gama 2a (1657).

24. června po bohoslužbě jel Reitter do Veselí nad Lužnicí,
 25. června návštěva místa, kde se soustřeďuje dřevo, potom dvůr Švamberg,
 26. a 27. června pobýval Reitter v archivu na zámku,
 28. června objel všechny ovčiny, studoval údaje o zisku z vlny,
 29. června bohoslužba (svátek sv. Petra a Pavla), pak kontrola rybních, pivovarských aj. účtů; řemeslníci neplatí žádné poplatky,
 „übrige Tage“ (asi do 3. července 1657)⁷⁰ kontroloval Reitter účty a zjistil, že na zámku nebyla pokladna na hotové peníze; popis jednotlivých úředníků; archiv a knihovna; klášter – spor o les; spor města s klášteřem o štolu.

Reitterova vizitace obsahuje řadu příloh, jako je stručný popis zámeckých interiérů, podrobný popis stavu dobytka v jednotlivých dvorech a ovčinech či vracení peněz půjčených poddaným. Na základě provedené vizitace byla vypracována velmi podrobná instrukce o 55 článcích, kde největší pozornost byla navena na chov ryb a jeho zlepšení. V popředí byly rovněž otázky spojené s prací správního aparátu panství. Zde lze nalézt i takové otázky, jako zda nedostávají myslivci příliš vysokou odměnu, případně jaké jazykové znalosti má důchodní (rentovní) písař či zda má panství sirotčího písaře. Nemálo témat bylo věnováno i poddaným: jaké jsou jejich celkové roboty či kolik na ně spotřebují času.⁷¹

Otázky indikují podle mého názoru skutečnost, že jejich tvůrce nebyl příliš obeznámen se situací na panství, zejména pokud šlo o personální složení a kvalitu byrokratického aparátu. Na uvedený soubor otázek následovala v krátkém čase poměrně podrobná odpověď. Skutečnost, že se s tímto mechanismem zjišťování setkáváme již v padesátých letech 17. století, považuji za velmi důležitou. V tomto případě nejde o kvalitativní analýzu dokumentů

70 Usuzuji tak z toho, že Reitter odeslal z Třeboně výše uvedený itinerář právě 3. července 1657.

71 Stručná charakteristika článků: 1. jak je daleko oprava rybníku Rožmberk, 2. jaké jsou náklady na tuto opravu, 3. kolik je na panství velkých a kolik malých rybníků, 4. náklady na provoz rybníků, 5. jak je to s výlovem rybníků, 6. fišmistr a čeled, kolik vydělávají, 7. jak a kde jsou zpeněžovány ryby, 8. kolik se za ryby platí, 9. jaké jsou náklady na ryby a přízí (!), 10. ryby v sádkách, 11. chov ryb v malých rybnících, 12. péče o ryby, 13. v jakém stavu je treboňský zámek, 14. počet dvorů, 15. kolik polních prací se zaopatří robotou, 16. kolik potahů se potřebuje do dvorů, 17. kolik se má ve dvorech chovat dobytka, 18. roboty poddaných, 19. kteří poddaní robotují ve dvorech, 20. zda jsou ve dvorech drženi volí na výkrm, 22. kolik se drží ovcí ve dvorech/ovčinech, 23. zda jsou správné účty o mase ze dvorů, 24. zda mají úředníci nárok na deputát, 25. zda mohou chovat ovčáci a čeled u stáda vlastní ovce, 26. ovce, 27. za kolik se prodávají ovce, 28. kolik je na panství pivovarů, 29. slad, 30. zda je na panství dostatek obilí pro pivovary, 31. jak se využívá mláto, 32. jaký mají úředníci deputát, 33. pivo, 34. jaký je užitek z pálenky, 35. jaká je evidence u důchodního/rentovního písaře, 36. propuštění obročního písaře, 37. mzda poslů, 38. zda nejsou myslivci příliš placeni, 39. pila, 40. zda poddaní pěstují, 41. užitek z lesů, 42. jazykové znalosti rentovního písaře, 43. zda má panství sirotčího písaře, 44. povinnosti úředníků, 45. zda je samostatný kontribuční písař, 46. spory na panství, 47. treboňský klášter, 48. kolik času spotřebují poddaní na roboty, 49. celkové roboty poddaných, 50. jaký je soudní dohled nad poddanými, 51. počet obyvatel na panství, 52. zatížení poddaných štolou, 53. mlýny a mýto na panství, 54. pivní a vinný ták, 55. zemská kontribuce.

a odrazu každodenní reality v nich. Důležitější je skutečnost, že právě popsaný princip zjišťování celé řady informací hospodářského, sociálního, ale i jiného charakteru se v praktickém, každodenním rytmu panství udržel i poté, co je získali Schwarzenberkové.

S dvouletým odstupem – v roce 1659 – vznikl ve Vídni v kanceláři arcivévody Leopolda Viléma dokument (*Erinderung Puncta*), kde v deseti poměrně zevrubně formulovaných bodech byla reflektována situace na třeboňském panství a vytyčeny základní momenty jeho aktuálního vývoje.⁷² Popsaný mechanismus vizitace a následných kroků má zásadní význam: dokládá, že se nejednalo o inovaci, kterou by do jižních Čech přinesli Schwarzenberkové po roce 1660. Z disponibilní dokumentace plyne, že nemalý podíl za zavedení tohoto systému měl vrchní regent olomouckého biskupství J. M. Reitter. Převzetí stávajícího vizitačního postupu novými vlastníky tak představuje jedno z velmi důležitých zjištění této práce.

1.2 PANSTVÍ HLUBOKÁ V LETECH 1620–1660

Hluboká patřila po staletí mezi komorní statky. Typickým rysem vývoje těchto statků bylo dosti časté střídání držitelů. V roce 1490 zastavil Vladislav Jagellonský hlubocké panství Vilémovi z Pernštejna. Tehdy se jednalo o majetkový konglomerát s více než desítkami lokalit. Samotný velkostatek tvořila 3 městečka a 40 vesnic.⁷³ V roce 1562, kdy panství získali páni z Hradce, mělo již větší rozlohu; vedle 3 městeček to bylo 65 vsí.⁷⁴ Z rozptýlených majetků patřil k panství pouze Kamýk nad Vltavou, který byl v roce 1569 prodán. V roce 1598 prodali páni z Hradce velkostatek Hluboká Malovcům; tehdy už tvořil uzavřenou doménu bez vzdálených lokalit. Nedaleko Českých Budějovic, kam hranice panství zasahovaly, vzniklo městečko Adamov. Vlastní panství tvořilo až 73 vesnic.⁷⁵

72 SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář, staré oddělení, Třeboň, sign. A 6 W gama 2a (1659). Zde nacházíme tyto body: 1. rybník Spolí, 2. výlovy rybníků, 3. hospodářská zpráva purkrabího Kressla dosud chybí, 4. platy úředníků, 5. zámecký pivovar, 6. žádné příjmy z pálenky, 7. účty, 8. mlýny, mýto, 9. poddaní, 10. úředníci v Třeboni.

73 August Sedláček: *Hrady zámky a tvrze království českého VII*, 2. vyd., Praha 1934, s. 138–148. Naposledy přehledně a s literaturou Pavel Matlas: *Z poddaného šlechticem. Rodinné paměti Zbudovských z Rovné Hory a Malých z Tulechova (1604–1737)*, Praha 2016.

74 Detailně Jaroslav Čechura: Hluboká za pánů z Hradce: vznik podnikatelského velkostatku, in: *Sborník Národního muzea*, řada A, XLVI, č. 1–4, Praha 1992, s. 1–67; týž, *Adelige Grundherrn als Unternehmer. Zur Struktur südböhmischer Dominien vor 1620, Sozial- und wirtschaftshistorischen Studien* 25 (2000).

75 T. V. Bílek: *Dějiny konfiskací I*, s. 350, kde je i výčet všech lokalit.

Panství disponovalo již v hradecké éře rozvinutým vlastním (režijním) hospodářstvím,⁷⁶ které reprezentovaly dva pivovary (v Podhradí a Lišově⁷⁷) a sedm poplužních dvorů. Zapomínat nelze na poměrně mohutnou rybníční soustavu. Ta se sice nemohla poměřovat s velkými vodními díly rožmberské éry na Třeboňsku, ale přesto měla rozhodující podíl na vysokých příjmech hlubockého panství. Je možné předpokládat, že v éře Malovců (1598–1622) přibyly ještě další dvory a patrně i nějaké ovčiny. Dvorů mohlo být až jedenáct.⁷⁸ Je zajímavé, že na rozsáhlém hlubockém panství byl nedostatek urbánních center. Bylo to ovlivněno i tím, že v relativní blízkosti od hranic panství se nacházelo královské horní město České Budějovice. Sem byla dovážena část produkce (obiloviny, i dobytek), ale také dřevo, případně některé suroviny a polotovary (kůže a vápno).

Po roce 1622 byla Hluboká konfiskována Malovcům – Dětrichovi (Jetřichovi), Janovi a Václavovi – a postoupena donu Baltazarovi de Marradas.⁷⁹ Hlubocké panství tvořila 4 městečka (Podhradí – dnešní Hluboká nad Vltavou, Lišov, Purkarec a Adamov), 73 vesnic a 9 dvorů (podhradský = podzámecký, vondrovský, olešnický, zlatýšovický, machovský, křenovický, úsilenský, zvíkovský, žďárský).⁸⁰ Panství bylo v průběhu třicetileté války těžce poškozeno. Jedna jeho část – původní díl Dětricha Malovce – měla původně 376 osedlých, v roce 1623 jich však zůstalo pouze 132. Z ostatních usedlostí bylo na 80 pustých a 164 do základů spálených. Totéž postihlo mnohé poplužní dvory.

Údaje o počtu obyvatel či osedlých lze v nemalé míře konfrontovat se soupisy poddaných, které jsou pro hlubocké panství zachovány v prakticky kontinuální řadě od roku 1625.⁸¹ Ukazují velmi názorně, jaký byl stav zejména venkovské populace na panství. Tyto neobyčejně cenné prameny ukazují, kolik hlubockých poddaných opustilo panství. Současně prozrazují, že v nejednom případě věděla správa panství, kde se tito lidé nacházejí. Tyto údaje lze velmi dobře kombinovat s údaji pozemkových knih.⁸²

Ostatní dokumentace je totiž pouze fragmentární.⁸³ Jeden z mála dokumentů, který přímo reflektuje poměry na hlubockém panství, pochází

76 Příklad nerozvinutého vlastního hospodářství: Marie Ryantová: *Vrchmostenské hospodaření na panství Chlumec v 17. a na počátku 18. století. Příspěvek k dějinám českého velkostatku*, České Budějovice 2014.

77 Jednalo se patrně o městský pivovar.

78 Vs Hluboká, sign. 6 W gama 2a.

79 T. V. Bílek: *Dějiny konfiskací*, I, s. 349–354.

80 Údaje přebírám od Pavla Matlase: Hluboká nad Vltavou. Územní, hospodářský, demografický a správní vývoj panství do konce patrimoniálního období, *Archivum Trebonense* XII (2011), s. 317–329, zejm. s. 320.

81 Vs Hluboká, sign. I B 5 AU 1 (podle jednotlivých let). Dostupné v digitálním archivu Třeboň. Největší mezera se nachází mezi léty 1638 a 1650.

82 Jde o téma na samostatnou monografii.

83 Ze sledovaného období se pro Hlubokou zachovalo doslova pár dokumentů, které by zachycovaly stav panství.

z roku 1626.⁸⁴ Arcivévoda Ferdinand pověřil třeboňského správce Adama Putschäwera, aby mu podal zprávu o tom, v jakém stavu se nachází hlubocké panství. Tento muž úkol splnil a jeho odpověď začíná slovy: „Vaše královská milosti, poslušně vám sděluji, že hospodářství na hlubockém panství je ve špatném stavu. Má to dva důvody: předně je na panství nedostatek poddáných. Mělo by jich být tisíc (= osedlých, pozn. J. Č.), ale nyní jsou sotva dvě stovky na svých gruntech. Na robotu mají stovku tažných volů. Druhou příčinou je příliš početný hofštat, který má přes sto osob.“⁸⁵

Autor vcelku podrobně zprávy pokračoval, že na panství je jedenáct dvorů, v té době pouze dva v provozu, a to ještě s polovičním stavem dobytka, ale s dobře obdělanými polnostmi. Tři ovčiny měly původní kapacitu pět tisíc ovcí, ale jsou vypálené, jen v jednom je na 1400 ovcí. Dále se vizitátor zmiňuje o pivovarech, které by měly být na panství tři, ale v částečném provozu je pouze zámecký pivovar. Rybníky jsou v dobrém stavu, zejména jejich hráze a tarasy, ovšem i zde výnos poklesl. Lesy představují dobrý komerční potenciál, neboť by se dřevo dalo dopravovat po Vltavě do Prahy. Konečně je upozorněno na význam Českých Budějovic pro hospodaření panství, a to v celé řadě ohledů. Navzdory všem pohromám má panství Hluboká hodnotu dvě stě tisíc zlatých.

Dokument je doplněn poněkud nečekaným odstavcem, který se týká privilegií a jiných dokumentů kláštera cisterciáků ve Zlaté Koruně, které měly být uloženy na Hluboké a o jejichž existenci se měl teprve nedávno dozvědět tamní opat Andreas Pachmann.⁸⁶ Tato záležitost se posléze táhla několik desetiletí.⁸⁷ Uvádím ji proto, že dobře odráží tehdejší rozhárané poměry, které se projevovaly i v takovýchto skutečnostech.

Z uvedeného dokumentu jsou patrné dvě skutečnosti, které potvrzují to, co jsem uvedl už pro sousední Třeboňsko. Předně režijní zařízení byla velmi výrazným terčem ataků v jakémsi interregnu kolem let 1618–1620–1622. To je docela nesporné. Nikde se nedočteme soudobý výklad této skutečnosti, totiž proč právě tato zařízení se stala terčem nejrůznějších akcí. Můžeme se ovšem domnívat, že to bylo proto, že zde existovaly nemalé zásoby nejrůznějších produktů a že tu byla chována docela početná stáda nejrůznějšího

84 SOA Třeboň, oddělení Český Krumlov, Schwarzenberská ústřední kancelář, staré oddělení, Hluboká, sign. A, B 6 W beta-gama 1-2 (1626).

85 Volný překlad, doslova: „Euer khönigl. May. :thue ich gehorsambist berichten, dass in der Frauenberger Herrschafft die Wirtschaftten schlechtlich angericht, und dis Thails aus Mangel der Unterthanen (deren bei Tausent gewest, und jezt khaumb zwei Hundert bei denen befinden sich, noch in die hundert Paar Ziechochssen sambt den Rossen auff die Roboth); Theil aus der Ursachen, dass man grosse Hoffstatt statts bei hundert Personen aldorten ausgehalten.“

86 Srv. Jaroslav Kadlec: *Dějiny kláštera Svaté Koruny*, České Budějovice 1949, s. 183–184.

87 Srv. tamtéž: ještě v roce 1662 (!) nebyla žádost opata o vydání dokumentů dořešena.

dobytky, koňmi počínaje. Proto se stávaly zejména dvory terčem vojenských ataků. A dále pokud srovnáme obě panství, nepřehlédneme, že jejich režijní hospodářství bylo poměrně výrazně rozvráceno. Ušetřeny zůstaly prakticky pouze rybníky. To je na jednu stranu pochopitelné, na druhou stranu i zde byly škody nemalé, protože rybníční hospodářství bylo až nečekaně dlouho zanedbáváno.

Domnívám se, že právě tato skutečnost je svým způsobem klíčem k pochopení hospodářské situace obou panství ve sledovaných dekadách. Není těžké pochopit, že vodní díla představovala poměrně rezistentní struktury, které nebylo lehké poškodit, či dokonce zničit. Vojáci mohli sice vypustit ten který rybník a zmocnit se ryb. Podobně to jistě souběžně činili i někteří nezvaní hosté, totiž pytláci.⁸⁸ Ale jejich „akcí“ (oproti jiným kriminálním činům) nenacházíme na obou panstvích příliš mnoho.⁸⁹ Proto je nabílední otázka: O čem vlastně uvedený přístup k rybníkářství svědčí? Jednoznačná odpověď neexistuje, neexistuje ani dobový názor na tuto skutečnost. Z těchto důvodů se může nabízet jen určitá hypotéza.

Je vysoce pravděpodobné, že správy obou panství nevykonávaly své úřední povinnosti právě důsledně, přesně, a tím méně přísně. Soudím, že z materiálů – zejména třeboňské proveniencí – plyne jistý fatalismus členů byrokratického aparátu, který se zřejmě odrážel v tom, že docházelo k nemalým změnám na postech úředníků na panství. Přitom za nejedním úředníkem zůstaly nemalé dluhy. Plynuly většinou ze skutečnosti, že tito mužové nedokázali vybrat mnohé platby zejména od poddaných, a to bez ohledu na jejich výši. Zdá se však, že poměrně paušální hodnocení situace na obou panstvích není s údaji v pramenech v rozporu. Nezapomínejme, že nemáme k dispozici jiné prameny než mezerovitý účetní materiál.⁹⁰ A zde – alespoň v první polovině 17. století – není nikterak exponované právě rybníční hospodářství. To je jistě nemalá důležitá skutečnost, už z toho důvodu, že se jednalo o velmi stabilní zdroj příjmů na obou panstvích.

Na váhu zde padá ještě jedna skutečnost. Bylo snadné zmapovat, že ten který vrchnostenský objekt je v troskách, ve stájích není dobytek, na sýpce obilí. Ale jak tomu mohlo být při objížďce rybníků? Co tam vizitátoři mohli vidět? Pokud bylo polámané, poničené stavidlo, tak si toho jistě všimli, ale

88 Vs Hluboká, sign. I B 6 T 1.

89 Jaroslav Čechura: *Kriminalita a každodennost v raném novověku. Jižní Čechy 1650–1770*, Praha 2008; Pavel Matlas: *Showivavá vrchnost a neukáznění poddaní. Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17.–18. století*, Praha 2011. Podíl pytláctví je tu až překvapivě malý.

90 Srv. Vs Třeboň, knižní archiv – registratura, červené sign. I A 6 R 1 (podle jednotlivých let); Vs Hluboká, sign. I 6 R 2/1 (od roku 1665), zde jsou přiloženy také rejstříky peněžních dluhů, vedené s určitou retrospektivou až do čtyřicátých let 17. st. Pro obě panství doplňují ještě kontribuční účty (sign. I 4 S 1, od roku 1665, se seznamy dlužných sum); na panství Třeboň (sign. I B 4 S 2 – od 1661; posudné I B 4 S 18 – od 1552 aj.).

jinak? Při pohledu na to které rybníční dílo bylo velmi obtížné vyhodnotit, co se vlastně skrývá pod jeho hladinou. To je podle mého názoru jeden z možných kořenů skutečnosti, že ačkoli rybníční hospodářství bylo na sledovaných panstvích poměrně velmi výnosným odvětvím, v zachované dokumentaci z doby třicetileté války, případně po ní nehrálo roli, která by mu bezpochyby náležela.

Obraťme však již pozornost k berní rule pro hlubocké panství. Ze správního a vizitačního hlediska muselo působit poněkud obtíže, že toto rozsáhlé panství leželo ve dvou historických krajích Českého království: Bechyňském a Prácheňském.⁹¹

Část hlubockého panství v okolí stejnojmenného zámku se tradičně nazývala „panství lišovské“.⁹² Komise tu mohla konstatovat, že „...možnosti lidí poddaných považujícíe nacházíme, že všichni téměř jak v rolích, tak i dobytku dobře stojí a hospodářství svá náležitě zaopatřené mají“.⁹³ Opět, tomuto optimistickému konstatování neodpovídá, že zde bylo pustých 56 rolnických gruntů z celkového počtu 136 selských hospodářství. Nechci se v tomto kontextu pouštět do nějakých propočtů, ale považuji za zásadní, že počet „vnově osedlých“ je 28, což je značně vysoké číslo.⁹⁴ Prozrazuje schopnost rekuperace (oživení) panství. Tento faktor kontrastuje se staticky uváděnými veličinami, které lze alespoň zčásti konfrontovat s poddanskými soupisy. Ty samozřejmě evidují i v této době množství hlubockých poddaných mimo panství.

U celé řady vsí panství se objevuje následující charakteristika: „Tito hrubě dobře stojí, půda dobrá, pšeničná.“ Ani pusté grunty neležely ladem, neboť řada těchto polností byla obdělávána ostatními sedláky z dané vsi. Například čtyři pustá hospodářství (240 strychů) v Jaronicích byla označena takto: „...dokonce pustý, na těch rolích rozdílně lidí z třetího mandele, kterýž vrchnost bere, sejí.“ Podobné to bylo s nově osedlými, popřípadě pohořelými; tak třeba ve vsi Pištín se nacházelo celkem šest takových hospodářů, kteří byli charakterizováni takto: „Tito pomáhající bohatší chudším, dobře obstátí mohou, půda dobrá a pšeničná.“ V některých vsích drželi sedláci také lesy, například ve Zlivi. V jiných lokalitách se zase jednalo o „lesy obecní“. Navzdory poměrně značnému počtu pustých gruntů se jeví hospodářský potenciál této části hlubockého panství jako velmi dobrý. Za podstatné považuji, že většina půdy pustých gruntů byla obdělávána. Podobně tomu bylo i u vsí na Prácheňsku. Jednalo se o „panství Hlubocký a Dříteň s připojenými statky Wildstein a Křenovice“.⁹⁵

91 Iva Čadková – Magda Zahradníková (ed.): *Berní rula 6. Kraj bechyňský II*, Praha 2014, s. 545–566; Antonín Haas (ed.): *Berní rula 27. Kraj prácheňský I*, Praha 1954, s. 243–277.

92 Vs Hluboká, rkp. 32 (stará sign. I 4 R No. 3). Následující citace, pokud není uvedeno jinak, pocházejí z tohoto rukopisu.

93 Tamtéž, s. 565.

94 Údaje z BR 6/II, s. 564–565.

95 Vs Hluboká, rkp. 33 (stará sign. I 4 R No. 3).